

Ігор ЧаваДрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка
здобувач (Україна)e-mail: ihorchava@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0437-3288>**Повстання 1648 року у інтерпретаціях польських істориків кінця XIX ст. – 1939 р.**

Анотація. *Мета статті* полягає у вивченні особливостей зображення подій першого року національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького у польській історичній науці кінця XIX ст. – 1939 р., а зокрема битв під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями, облоги козацько-татарськими військами Львова. *Дослідити* різноманітні історичні міфи, стереотипи та оціночні шаблони, що використовувались польськими істориками при змалюванні подій Хмельниччини. *Проаналізувати* впливи історіографічних концепцій, культурних віянь та політичних ідеологій на зображення історії польсько-козацької війни у 1648 р. **Методологія дослідження:** виконання роботи базувалося на таких дослідницьких принципах, як історизму та наукової об'єктивності. Використовувались як загальнонаукові (систематизації, типологізації, ретроспекції), так і низка спеціально-історичних методів (критичного аналізу та синтезу джерельного матеріалу, історико-генетичний, історико-порівняльний та ін.). **Наукова новизна** полягає у тому, що у статті вперше у вітчизняній науці здійснено системний аналіз зображення подій Хмельниччини у 1648 р. в польській історіографії кінця XIX ст. – 1939 р. та проаналізовано впливи політичних ідей на інтерпретації вченими історичного матеріалу. **Висновки.** Історія першого року національно-визвольної війни українців під проводом Б. Хмельницького привертала неабияку увагу польських дослідників та розглядалась як один із наріжних моментів історії Речі Посполитої, а особливо польсько-українських відносин. Через гостроту подій вони обростали різноманітними історичними міфами та часто інтерпретувались крізь призму політичної кон'юнктури та різноманітних ідейних віянь. Так, символічного змісту надавалося битві під Жовтими Водами, яку історики бачили останньою битвою польського народу за володіння причорноморськими степами. Виявлено вплив на інтерпретацію подій польсько-козацької війни концепції «Польщі передмур'я християнства» та ідей міжцивілізаційної боротьби.

Ключові слова: польська історіографія першої половини XX століття, козацтво, Річ Посполита, Б. Хмельницький, битва під Жовтими Водами, битва під Корсунем, битва під Пилявцями, облога Львова.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку історичної науки значна увага приділяється вивченню історіографічних образів минулого певних народів у іноземній історичній нарації. Такий спрямований з іншого ракурсу погляд нерідко вирізняється своєю оригінальністю. Особливо важливими є дослідження історіографічних традицій сусідніх народів, що мають чимало спільних сторінок історії. Особливо вагомим є вивчення присутності в національних історіографіях різноманітних історичних міфів та стереотипів, що впливають на історичну свідомість народів та через призму яких розглядаються їх сусіди. Нерідко вони негативно впливають на взаємини між народами та окремими їх представниками. Такими, зокрема, є й польські та українські історичні наративи, що часто повняються різноманітними міфами та стереотипами у їх баченні сусідів. Вивчення образів минулого у наукових працях польських дослідників дозволить виявити різноманітні історичні міфи та виробити загальноприйнятну історіографічну картину, яка не буде розділяти два такі близькі народи.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Джерельна база цього дослідження складається з праць польських вчених, що працювали у часи від кінця XIX ст. до початку Другої світової війни, у яких відображались події Хмельниччини. Це як дослідження, у яких історики спеціально звертались до змалювання подій середини XVII ст., так і великі синтетичні праці, присвячені періодам всесвітньої історії або минулого Польщі, де проблеми Хмельниччини згадувались лише побіжно при змалюванні більших історичних періодів. Особливо цікавими для нас були твори таких дослідників історії козацтва та подій Хмельниччини як Ф. Равіта-Гавронський, В. Томкевич чи Л. Кубаля. Аналізуючи історіографію проблеми, слід зазначити, що у сучасних українських наукових дослідженнях дедалі більше уваги звертається на вивчення іноземної, зокрема польської, історіографії, присвяченої різним проблемам минулого України. Серед українських вчених вивчали історію козацтва у візіях польських дослідників О. Руда, що є авторкою праці «Українське козацтво в інтерпретаціях польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття» [Руда, 2010]. Автором окремих досліджень по історії козацтва в польській

..... міжвоєнній історіографії є Т. Гриневич [Гриневич, 2019]. Творчість визначного польського історика Л.Кубалі, що у своїх працях вивчав історію Хмельниччини, досліджувала О. Пестрикова [Пестрикова, 2018]. Із-поміж польських дослідників займалися вивченням творчості окремих істориків козаччини – Ф. Равіти-Гавронського – Е.Коко [Коко, 2006], та О.Гурки – З.Ромек [Romek, 1997].

Мета дослідження полягає у вивченні особливостей зображення подій першого року національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького у польській історичній науці кінця XIX ст. – 1939 р., а зокрема битв під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями, облоги козацько-татарськими військами Львова. Дослідити різноманітні історичні міфи, стереотипи та оціночні шаблони, що використовувались польськими істориками при змалюванні подій Хмельниччини. Проаналізувати впливи історіографічних концепцій, культурних віянь та політичних ідеологій на зображення історії польсько-козацької війни у 1648 р.

Виклад основного матеріалу. В історичній свідомості поляків 1648 рік пов'язаний із часом стрімких кардинальних перетворень, коли Річ Посполита із регіонального лідера почала скочуватися до становища слабкого, дезорганізованого, часто керованого ззовні, краю. Трагічність цих подій посилювалася їх раптовістю та несподіваністю для сучасників. Для поколінь XIX та XX ст. було очевидним, що саме від 1648 р. розпочалось падіння польсько-литовської держави, що розтягнулось на ледь не півтора століття. Попри окремі яскраві перемоги, як-от тріумф на вимір європейської слави 1683 року у битві під Віднем, уже ніщо не могло відвернути трагедії втрати польським народом його суверенітету. Так, М. Дубецький вважав, що рік початку Хмельниччини став «молотом історичної долі, який був покликаний зруйнувати державну побудову давньої Польщі» [Dubiecki, 1880: 2]. З подібних позицій оцінював значущість цих подій учений, який працював уже в міжвоєнний період – В. Томкевич. Історик наголошував, що «рік 1648 став по-справжньому переломним у історії давньої польської держави – відтоді розпочалося її повільне падіння, що тривало півтора століття» [Tomkiewicz, 1939: 53]. Попри різноманітні обґрунтовані наукові пояснення причин Хмельниччини в уявленні широких мас польського суспільства цей рік таки залишається овіяним лиховісним містичним ореолом, який чудово передав Генрик Сенкевич в своєму романі «Вогнем і мечем», коли «розмаїті знамення в небі й на землі віщували невідомі напасти й надзвичайні події».

Першою з поразок польського війська у 1648 р. була битва під Жовтими Водами. Вона набула в історичних уявленнях поляків важливого символічного змісту як останнє збройне змагання європейського лицарства із дикими азіатськими силами на найвіддаленішій заставі Західної цивілізації. Саме тому Жовтоводська битва зображувалась вирішальним, останнім змаганням польського воїнства за панування над Нижнім Подніпров'ям. Із нею пов'язувався кінець просуванню «польського плуга» на простори Великого Степу. Таку характеристику першої битви національно-визвольної війни дав, зокрема, М. Дубецький. Історик наголошував, що «в степах під Жовтими Водами власною кров'ю лицарі написали рішуче зречення всіх впливів та прав на Дике Поле, на цей шлях до морських хвиль та кримських узбереж» [Dubiecki, 1880: 3]. У польській історичній свідомості ця баталія набула міфологізованих рис місцини величних діянь лицарства Речі Посполитої, що на межі цивілізованого світу і диких просторів зіткнулося з темними варварськими ордами та першими прийняло на себе їхній удар. Саме на цій «ниві крові» згідно з неоромантичними візіями подій героїчні, але малочисельні польські звитяжці полягли в нерівному бою, виконуючи свій обов'язок перед батьківщиною. У художньому змалюванні Г. Сенкевича, яке передавало всі уявлення поляків про ці події і нав'язувало подібне бачення їхнім наступним поколінням, битва була експонована як протистояння шляхетної хоробрості молодого героя Стефана Потоцького підступові та сітям зради, сплетеним Б. Хмельницьким. Так формувался образ юного героя, що гине у самовідданій боротьбі за ідеали, що мало слугувати прикладом для наслідування молодим поколінням поляків.

У праці, присвяченій життю Владислава IV, А. Слівінський звернувся до аналізу подій перших місяців 1648 р. Історик зазначав, що на звістку про початок козацького виступу, король відреагував заборонаю для гетьмана М. Потоцького розпочати придушення повстання. Монарх відразу особисто вирушив на Україну, щоб мирно врегулювати проблему та з надією спрямувати козаків у похід на турецькі володіння. Учений вказував, що у цей час Владислав IV «був єдиною особою, що могла погасити розшалілу пожежу та зупинити найстрашнішу бурю, яка будь-коли вдиралася в Польщу» [Sliwiński, 1925: 213]. Однак такі заходи правителя були зведені нанівець через запізніле прибуття листів із його наказами, коли військові дії уже були у самому розпалі, а польські війська зазнали поразок під Жовтими Водами і Корсунем. Остаточним ударом по можливості припинення війни на самому її початку була несподівана смерть шанованого серед козаків короля.

Важливими в дослідженнях Хмельниччини були звернення вчених до питання про чисельність ворожих армій. Керуючись різноманітними патріотичними мотивами чи історичними міфами, дослідники часто свідомо завищували або занижували кількість військ та втрат, щоб

показати битви в особливому героїчному ракурсі. Тому одна сторона зображувалась хоробрими звитязцями, які протистоять значно переважаючим силам ворога. У такому ж дусі історики часто применшували військові втрати сторони, якій симпатизували, та перебільшували їх у суперника. Згідно з підрахунками Ф. Равіти-Гавронського, коронна армія у битві під Жовтими Водами складалася з 1200 кварцяного війська, 800 драгунів та 7 панцерних або т.зв. козацьких кінних хоругв. Натомість об'єднаного козацько-татарського війська він нараховує до 20 тис [Rawita-Gawroński, 1923: 88]. Т. Корзон згадував серед коронних військ лише 1200 «добірних жовнірів», які рухалися по суші, та 6 тис реєстрових козаків, що пливли по Дніпру [Korzon, 1912: 323]. В. Смоленський подав цифру 6 тис польського війська на чолі із Стефаном Потоцьким, однак не навів жодних даних щодо козацько-татарських сил [Smoleński, 1921: 201]. У баченні А. Яблоновського, військо С. Потоцького було лише «розвідницькою групою» [Jabłonowski, 1912: 252].

В описі битв під Жовтими Водами Ф. Равіта-Гавронський наголошував на вирішальній ролі у всьому зіткненні масового переходу на сторону повстанців різних загонів коронних військ, сформованих із українців. Першими із них були реєстрові козаки, що відразу вдарили по підрозділах Стефана Потоцького із тилу. Відтак на бік Хмельницького почали переходити кінні панцерні хоругви. Це все унеможливило результативну оборону й змусило польське командування вдаватися до переговорів із повстанцями. Дослідник зауважує, що молодому Потоцькому та його людям дозволили вільно відступити, взамін за здачу козакам гармат. Однак це не допомогло і лише залишило польські війська «безборонними» перед діями зрадливого козацького гетьмана, що і не думав відпускати поляків [Rawita-Gawroński, 1923: 88]. Після цього будь-які надії на переможне для коронного війська завершення бою виявилися марними. Захисні шиккування возів їхнього невеличкого табору були розірвані ворожим наступом, а польські воїни або загинули або потрапили в полон до татар.

Більш розгорнутий опис боїв під Жовтими Водами подав варшавський історик Т. Корзон. Учений розповідав, що 16 травня 1648 р. біля «глинистих озер, які називають «Жовтими Водами» юнак Стефан Потоцький зустрівся з татарами Тугай-бея, січовою громадою Хмельницького та реєстровими козаками, що збунтувались, повбивали своїх полковників та вибрали собі за старшого татарина Джелалі (Джеджалія)» [Korzon, 1912: 323]. Першими «зі страху або через зраду втекли драгуни», однак 300 шляхтичів вирішили до кінця оборонятися в таборі з возів і «з незрівнянним героїзмом відбивали напади ворога». Утім, щоб вийти із цієї ситуації, «Хмель вдався до зради» і запропонував вільний відступ в обмін на гармати. Отримавши від козаків обітницю, було виконано їхні вимоги, але гетьман несподівано вдарив на поляків, що відступали. В описі цих подій Т. Корзон звинуватив Б. Хмельницького у втраті коронного комісара реєстровців Шембека та зазначав, що він «не пожалів і гетьманського сина», натякаючи на його вбивство [Korzon, 1912: 323]. Інший представник варшавської історичної школи та прихильник ідей «історичного оптимізму» В. Смоленський називав Жовтоводську битву «жахливою поразкою» для польського лицарства, із якої жоден тоді не повернувся додому: частина, на чолі із померлим від ран С. Потоцьким, загинула, а решта – пішла в неволю [Smoleński, 1921: 201].

У діях командування коронних військ В. Томкевич відшукав низку причин їхньої поразки у боях проти козацько-татарських сил. Учений зауважив, що військові загопи, що рухались до Жовтих Вод по суші, значно відставали від реєстрових козаків, що пливли Дніпром. Така відсутність координації розривала зв'язок між обома частинами армії, які навіть не знали, що діється з іншою їх групою. Цим скористався Б. Хмельницький, не допустивши до їх об'єднання і поступово блокуючи загін С. Потоцького та перетягаючи на свою сторону реєстровців, і зрештою, знищуючи коронні війська. Учений покладав частку вини також на коронного гетьмана М. Потоцького, який, навіть довідавшись про зраду реєстрових козаків, не прийшов на допомогу синові, а почав відступати вглиб України, побоюючись поширення повстання на своїх тилах [Tomkiewicz, 1939: 52–53].

Слід звернути увагу, що у своїх дослідженнях польські історики здебільшого розглядали битву під Жовтими Водами та бої під Корсунем 25 травня 1648 р. як єдиний комплекс подій і не розділяючи їх. Головну увагу дослідники зосереджували на проблемі виявлення причин такої несподіваної катастрофи польських військ, що спіткала їх у цих боях. Так, у баченні А. Яблоновського, причиною поразки коронних військ у битві під Корсунем був їх «пригнічений моральний стан», викликаний «нечуваним до того фактом козацько-татарського союзу». На думку історика, також істотно вплинув на долю протистояння перехід реєстрових козаків на бік повстанців. Це все у сумі дало змогу «легко розгромити цвіт польського лицарства, що впав на побойовищі» [Jabłonowski, 1912: 252].

Ф. Конечний покладав частину вини за вибух повномасштабної війни на гетьмана Миколая Потоцького. Учений вважав, що він допоміг різноманітним розпалювачам конфлікту з числа православних попів – таємних агентів на службі Османської імперії – тим, що «самовільно, без королівського наказу, взявся роззброювати козаків» [Konieczny, 1921: 120]. Причину цього дослідник бачив в особистій позиції можновладця, що противився королівським планам боротьби з турками

.....
та завоювання чорноморського побережжя, бажаючи таким чином уникнути збільшення козацького реєстру, внаслідок чого могла зменшитись кількість робочої сили у його власних маєтках. Зачеплені самим Потоцьким козаки розбили його сили під Жовтими Водами. Утім, слід звернути увагу, що, розповідаючи про цю битву, історик наголошував на участі в ній тільки козаків, а згадка про прибуття татар стосувалася лише бою під Корсунем.

Із подібними звинуваченнями в бік М. Потоцького погоджувався і В. Томкевич. Учений зазначав, що до поразки польських сил великою мірою спричинилися недоліки особистості гетьмана та його характеру, основними із яких він називав схильність до зловживання алкоголем та жорстокість. Саме впертий гетьман відмовився виконати королівські накази не вдаватися до збройних дій та взявся силою наводити порядок. Подібно польський командувач відмовився від допомоги місцевих магнатів, щоб не ділити із ними славу переможця. Утім, попри критичні зауваження, В. Томкевич схвально оцінив план М. Потоцького щодо військових дій проти повстанців. Зокрема, серед переваг його стратегічного задуму називав ідею боротьби із козаками у степах, завдяки чому можна було уникнути поширення повстання на терени південних воєводств. Однак цей план був невдало реалізований, і через розділення військ ворогам вдалося частинами розбити ослаблену цим армію Речі Посполитої [Tomkiewicz, 1939: 52–53]. Іншу причину поразки у жовтоводсько-корсунській кампанії В. Томкевич віднаходив у попередньому військовому досвіді М. Потоцького. Історик уважав, що гетьман вдався до цієї ж стратегії, яка принесла йому перемогу над козацьким повстанням 1637 р. Здобута в минулому перемога над повстанцями вселила у польського командира почуття зверхності та легковажності стосовно супротивника. Однак Б. Хмельницький діяв кардинально іншим шляхом, а ніж Павлюк, і цим зруйнував увесь задум Потоцького [Tomkiewicz, 1936: 261].

Із децю іншого боку підходив до оцінок подій І. Хшонщ. Учений, на основі вивчення великого пласту історичних джерел, дійшов висновку, що гетьман М. Потоцький у своїх діях керувався саме інструкціями короля Владислава IV і передовсім вислав до повстанців посланців із пропозиціями їх повного помилування за умови полишення всіх військових приготувань. Самому ж Б. Хмельницькому він обіцяв вирішення на його користь справи суперечки за володіння Суботом [Chrzęszcz, 1930: 10]. У подальших збройних діях історик відзначав винятково швидку реакцію Потоцького на початок повстання й активну відповідь на загрози. Причину невдачі польських сил І. Хшонщ бачив у неточних даних розвідки, що не повідомила про козацько-татарський союз, та у зраді реєстрових козаків, які попри присягу перейшли на сторону повстанців [Chrzęszcz, 1930: 14].

Серед зацікавлень польських дослідників була проблема переростання локального козацького виступу, яким було повстання Б. Хмельницького навесні 1648 року, у масштабну війну, що охопила всі українські землі та загрожувала перекинутись на етнічні польські та литовські терени. Важливим елементом цієї дослідницької проблеми було вивчення формування та еволюції вимог, за здійснення яких боролися повстанці. Так, А. Яблоновський уважав, що перші вражаючі перемоги цілком не підважили раціональної та виваженої позиції Б. Хмельницького, який улітку 1648 року продовжував відстоювати дуже помірковану програму. Гетьман тоді висловлювався виключно згідно з бажаннями Війська Запорозького, що передбачали лише відміну пунктів Ординації 1638 року про встановлення козацької старшини із представників шляхти та збільшення реєстру до 12 тис, що їм попередньо обіцяв сам король Владислав IV [Jabłonowski, 1912: 253]. Усі інші рішення він віддавав на волю прихильного до козаків монарха. Однак ці плани зруйнувала смерть польського короля, а уряд Речі Посполитої сам ніяк не зміг удатися до будь-яких раціональних ініціатив.

Ф. Равіта-Гавронський, що ставився з неприхованою антипатією до будь-яких українських визвольних рухів, робив наголос на існуванні великої змови серед населення України. На його думку, початок повстання Б. Хмельницького був лише приводом до загального вибуху ненависті та бажання грабувати, що жевріло в помислах українців. Він наголошував, що «усюди поміж темного селянства панувало бажання нестримного руйнування. Ніхто нікого не питав, що і як буде будувати на руїнах. Сваюля, що вибилась із риз, не думала про завтра. Був кращим той, хто приласкав у собі найгірші інстинкти» [Rawita-Gawroński, 1914: 37]. Звістки про перемоги козаків у перших битвах відразу вивільнили всю, сповнену хаосу, силу соціальної ненависті до всього, що було трохи вищим своєю культурою, заможнішим та успішнішим, що підносилось понад рівень української черні. Гавронський, звертаючись до образних категорій, наголошував, що серед заграв повстання «ідея руйнування та зради йшла попереду козацьких військ наче криваве гасло» та вже торувала шлях для знищення усієї польської цивілізації в Україні [Rawita-Gawroński, 1914: 37].

У баченні Ф. Конечного Б. Хмельницький навіть після здобутих перемог лише погрозами міг залучити більшу кількість українського населення у шереди своїх військ. На переконання дослідника, «татари оголосили, що кожен православний, який не стане під стяг Хмельницького, буде ними забраний у неволю, і лише завдяки такому терору його сили змогли швидко вирости до 100 тис. чол.» [Konieczny, 1921: 138]. Історик також намагався пояснити дії козацьких очільників у

їхніх планах походу на захід особливостями стратегії повстанських армій. Він уважав, що таке величезне, але безладне і спрагле наживи військо можна прогодувати лише через пограбування чимраз нових територій. Тому повстанці не могли довго затримуватись на одному місці, адже мусили перебувати в постійному русі задля пошуку здобичі. До питання татарських погроз полонення українського населення, яке не приєдналося до повстання, звертався у своїх дослідженнях В. Собеський. Однак вчений пов'язував їх із політикою султанського двору в Стамбулі й вважав, що такі ідеї були сформовані саме турками та Константинопольським патріархатом. Таким чином, наголошував учений, Порто хотіла змусити всіх православних в Україні стати на шлях релігійної війни проти католиків [Sobieski, 1938: 227].

М. Бобжинський дещо з іншої позиції підходив у дослідженні розростання повстання та охоплення ним великих територій України. Науковець бачив причину поширення повстанського руху на щораз нові групи населення в його соціальній основі та ідеях, які були близькі широким масам. На думку історика, козацтво, яке становило інтегральну частину населення України, стало виразником його поглядів та устремлінь. «Козаки розбудили почуття свободи серед сільського населення південних воєводств, скерували його проти їхніх же польських та руських панів, використали стихію його соціальної неприязні та нав'язали себе за керманичів» [Bobrzyński, 1927: 174]. Це все посприяло поширенню соціальної боротьби з далеких прикордонних теренів углиб держави, у землі, багатство яких становило підвалини могутності правлячих у Речі Посполитій магнатів та шляхти.

Цілком інакше підходив до оцінок конфлікту в Україні О. Гурка. Його учений вважав громадянською війною, викликаною засиллям магнатів та беззаконням, що панувало у суспільно-політичних відносинах Речі Посполитої. На підтвердження цього історик наводив факти масового приєднання шляхти, що мешкала в Україні, до повстання. У своїх спостереженнях науковець спирався на дослідження списків козацького реєстру, проведені українським істориком В. Липинським. На основі цього історик стверджував про присутність серед повстанців «тисяч шляхтичів із провідних польських родин, не лише грецької віри чи з дисидентів, але і римської, незрідка навіть членів сенаторських родів» [Górka, 1934: 5].

Важливими для польських істориків були питання щодо можливості зупинити повстання до моменту його переростання у масштабну війну та рівня дієвості переговорів між владою і козацтвом задля мирного врегулювання конфлікту. Так, Ф. Равіта-Гавронський критично ставився до ідей урегулювання конфлікту через переговори та підписання договору із повстанцями, які у цей час підтримував канцлер Єжи Оссолінський та його прибічники. Такі ініціативи історик називав спробами «приласкати потвору», які могли закінчитися для польської сторони лише фатально. Одним із творців цієї шкідливої для Речі Посполитої політики дослідник уважав воєводу Адама Кисіля, якого характеризував як «людину нерішучу, ненадійну, нечітку, що бажала прислужитися обом сторонам» [Rawita-Gawroński, 1914: 29].

Подібні оцінки результативності переговорів між владою та повстанцями висловлював О. Халецький. Попри прихильність до ідей федералізму та мирного єднання народів, що населяли простори між Балтійським та Чорним морями, історик уважав, що дійти до консенсусу й нового поєднання між Річчю Посполитою та козацтвом у цей час було неможливо. Такі свої погляди О. Халецький пояснював, вказуючи на розмах бажань повстанців, які відчули смак перемог і не погоджувалися на обмежені пропозиції польської сторони. Іншим чинником, що, на думку вченого, унеможлилював примирення, був рівень ненависті між сторонами та виявлена ними брутальність [Halecki, 1992: 147].

Критично підійшов до оцінок діяльності польської сторони В. Конопчинський. Історик уважав, що у роздмухуванні війни велика частка вини лежала на «партії війни» з-посеред можновладців, що не бажали йти на компроміс із повстанцями і вміли розмовляти лише з позиції сили. Провідником цього угруповання був князь Єремія Вишневецький, який зібрав довкола себе значну частину шляхти, що вирізнялася своєю непримиренністю. Саме український магнат звів нанівець різноманітні мирні ініціативи королівської канцелярії своїми жорстокими каральними акціями, якими сподівався пацифікувати повстанський рух у власних маєтках. Так була зруйнована можливість припинення конфлікту у час, коли взаємна згода ще була можлива. Пунктами примирення, на думку історика, могли стати доволі помірковані вимоги козацької сторони – самоуправління на теренах на південь від Білої Церкви, збільшення козацького реєстру до 12 тис та повернення православним відібраних у них церков та маєтностей. Це зі свого боку відповідало і задумам короля Владислава IV щодо поступок козацтву [Konopczyński, 1936: 4–5]. Однак усі ці ініціативи покійного монарха та продовжувача його лінії канцлера Є. Оссолінського наштотувалися на звинувачення у зраді, що їх висунула войовнича шляхта.

Із більшою дозою критики, до войовничих настроїв серед шляхти ставився В. Смоленський. Учений вважав, що до прибічників князя Яреми належали автори сеймової конституції 1638 року, які вже тоді показали себе непримиреними ворогами козацтва, яке хотіли перетворити у своїх селян-кріпаків або повністю винищити [Smoleński, 1921: 202]. Історик також наголошував, що

.....
переговори між повстанцями та владою були зірвані через самовільні дії Є. Вишневецького, який на чолі власних надвірних військ розпочав наступ проти повстанців.

Із дещо відмінними поглядами виступав В. Томкевич. Історик вважав, що головну роль у цей час відігравала партія мирного розв'язання конфлікту на чолі з керуючим тоді державою канцлером Є. Оссолінським, що задумав використати ситуацію, що склалася, для реалізації грандіозних антиосманських задумів померлого Владислава IV. Політик планував через мирні домовленості спрямувати величезні козацькі сили для походу проти турків і татар, а також залучити до цієї війни Москву [Tomkiewicz, 1939: 56]. Оссолінський не бажав, щоб командування об'єднаними силами потрапило в руки амбітних князів Вишневецьких чи Радзивілів. Саме тому влітку 1648 року «армію мобілізувати почали лише заради постраху», не плануючи вдаватися до радикальних збройних рішень у козацько-польському конфлікті. Утім уже на початковому етапі кампанії, як звертав увагу історик, виникли гострі суперечності за лідерство у військах між призначеними сеймом командирами та князем Вишневецьким, кожен із яких окремо збирав прихильні до себе полки. У зриві мирних ініціатив В. Томкевич звинувачував Б. Хмельницького, який, на його думку, лише затягував переговорами час для завершення мобілізації власних військ та отримання допомоги із Криму.

Для польської історичної пам'яті битва під Пилявцями стала символом та квінтесенцією усіх вад шляхетського суспільства І Речі Посполитої, що тягнуть за собою катастрофи національного масштабу. Удаючись до демонстрації ганебних наслідків станової свідомості та поведінки шляхти, польські дослідники, втім, уникали визнання талантів Б. Хмельницького, що здобув цю перемогу завдяки військовій хитрості. У їхньому викладі, Пилявецький розгром був результатом виключно психічного та морального стану вищих верств польського суспільства. Здебільшого на прикладі Пилявців описували егоїзм різноманітних посадовців та політичних фракцій і наголошували на потребі міцної вождівської влади. Особливо такі тенденції проявлялись у часи ІІ Речі Посполитої, коли частина науковців стала речниками ідей авторитарного режиму маршала Ю. Пілсудського.

Згідно з поглядами М. Бобжинського, Пилявецька кампанія коронних військ була карним походом у відповідь на поразки весни 1648 року. Рішення про такі заходи прийняте шляхтою на сеймі під враженням від звістки про розгром коронних військ гетьмана М. Потоцького. Однак увесь організаційний бік таких заходів був похований звичною для тогочасного польського суспільства шляхетською анархією. Науковець у дусі ідей «історичного песимізму» зазначав, що саме сеймове рішення про скликання посполитого рушення та верховне керівництво сеймом над армією у час безкоролів'я «внесло у його шереги парламентарну анархію та сеймикування», цілковито розладнавши військову дисципліну [Bobrzyński, 1927: 173]. Нездатні до адекватних рішень аристократи поставили на чолі армії аж трьох бездарних регіментарів та 26 комісарів. Саме відсутність єдиного командування, безлад у величезному війську, що не здатне було до швидких маневрів, та пихатість шляхти історик бачив головними причинами ганебної втечі польських вояків [Bobrzyński, 1927: 214].

Подібні погляди щодо битви під Пилявцями висловлював А. Яблоновський. Історик вважав, що Б. Хмельницький повів свої війська на терени Західної України, щоб поставити перед ними конкретну бойову ціль і не допустити до розладу дисципліни у їхніх шерегах. До таких дій гетьмана підштовхувала відсутність прогресу в переговорах із польським урядом, який не здатен був прийняти якесь рішення щодо козацьких вимог, унаслідок чого повстанці втратили бажання продовжувати такі перемовини. З іншого боку, козацтво своїми рішучими діями виказувало готовність відстоювати на виборах короля кандидатуру найбільш привабливого для них королевича Яна Казимира. Утім, влада Речі Посполитої не бажала чекати аж до завершення елекційного сейму і вирішила придушити повстання, виславши численне військо, якого цілком мало вистачити для реалізації дорученого їм завдання. Однак усі ці заходи занапастило призначення невідповідних командирів. Серед них особливої критики вченого зазнала особа князя Домініка Заславського. Саме вожді армії та великі пани, як звертав увагу науковець, першими кинулись втікати лише через чутку, що до повстанців прибуло підкріплення татарської орди. Вони ж потягнули за собою до втечі й решту війська [Jabłonowski, 1912: 253]. Ця поразка, як наголошував дослідник, віддала на розграбування натовпам покозаченого простолюду ціле Поділля та Волинь.

В оцінках Ф. Равіти-Гавронського пилявецька перемога «була для самих козаків незрозуміла», адже польське військо саме розбіглося. Однак в описі цього зіткнення вчений подає деякі тактичні подробиці та факти з перебігу боїв. Так, він відзначив надмірні розміри закладеного коронними військами табору, що ускладнювало його оборону за недостатньої кількості жовнірів. У зображенні битви дослідник звертав увагу на удар козацьких військ у центр польського табору та дії татар на його флангах. На такі рішучі зачіпні дії польські командири відповіли рішенням про відступ. Саме в цьому історик бачив причину катастрофи. Слушні поради комісара Остророга про відступ з використанням оборонного шикування з возів не було взяте до уваги і проведено швидке виведення воїнів лише кінно, що, як і передбачав цей командувач, перетворилося на панічну втечу [Rawita-Gawroński, 1914: 45].

В. Чермак всеціло пояснював поразку коронних військ у битві під Пилявцями перевагами козацької армії. Він наголошував на факті, що «козаки становили військовий матеріал першого ґатунку, чудово пристосований та здібний до пішої служби» [Czermak, 1901: 219]. Саме вони задовольняли всі потреби польського війська у пішому контингенті у попередніх війнах, і їх нестача суттєво підкосила боєздатність армії Речі Посполитої. У битві під Пилявцями «виявилась уся перевага цих неотесаних, але хоробрих піхотинців над польською кавалерією». На полі битви «не стояв якийсь натовп безладного селянства проти полків польського лицарства, але навпаки – по один бік воювала нерегулярна, але чисельна і досконало пристосована до застосування вогнепальної зброї піхота, а по інший – здебільшого натовп шляхти на конях, відвиклий від військової служби і здатний лише до фехтування на холодній зброї» [Czermak, 1901: 219]. У цих боях учений бачив закономірну перевагу застосування мушкетів проти безсилля щодо них шабель.

Пилявецьку військову кампанію В. Смоленський убачав наслідком суперечливої політики польських посадовців та магнатів. Учений зазначав, що польська партія миру на чолі з Є. Оссолінським вислала для переговорів із Б. Хмельницьким православного брацлавського воеводу А. Киселя, одночасно сейм вирішив продовжувати війну аж до моменту укладення договору. Утім основна вина у зруйнуванні переговорів, на думку історика, належала князю Яремі Вишневецькому, що самовільно розпочав переслідування козаків. У відповідь на це Хмельницький удався до збройних дій та заклав укріплений табір під Пилявцями, який пихата шляхта називала «пилявецьким курником» і погрожувала закидати шапками. Утім, польське військо, що взялось за облогу і якого загалом В. Смоленський налічив разом із обозною челяддю 200 тис, «розбіглося на відголос криків «алла!» і звуки гарматних пострілів». Зазначаючи про цілком невеликі втрати в 300 чол., все ж дослідник називав цю битву «пилявецьким погромом» [Smoleński, 1921: 203].

У недовісті польських військ, що не бажали вступати у вирішальний бій із повстанцями, В. Томкевич звинувачував їхніх очільників, які, на його думку, заздрили Є. Вишневецькому і не хотіли в разі перемоги допустити, щоб заслуга в цьому дісталася князеві [Tomkiewicz, 1933: 244]. Історик також наводив цікаві дані про рішення ради командирів ще під час бою 23 вересня 1648 р. здійснити наступної ночі відступ до Старокостянтинова. Звістка про це збурила у польському війську неспокій і призвела до перших дезертирств польської шляхти. Отже, згідно з описами В. Томкевича, втеча польської армії вночі з 23 на 24 вересня була закономірним наслідком важкого становища королівських військ, а не спонтанного вибуху паніки [Tomkiewicz, 1933: 246]. Результат битви під Пилявцями В. Томкевич називав «однією із найганебніших поразок в історії польської зброї», адже без єдиного командира польські вояки «билися хто хотів і як хотів», а на звістку про прибуття татар усі втекли без бою. Історик заявляв, що таке становище польської армії зумовлене самими цілями, які перед нею ставили верховні очільники у Варшаві із середовища «партії миру» на чолі з Є. Оссолінським [Tomkiewicz, 1939: 57]. Вони, на його думку, взагалі не планували, щоб армія, яка мала слугувати лише цілям погрози повстанцям, вступала у якесь важливе збройне зіткнення.

Із тактичного боку аналізував битву під Пилявцями М. Кукель. Учений зазначав, що причиною поразки польських сил був їх організаційний та моральний стан. Армію Речі Посполитої у цьому зіткненні він називав «імпровізованою», адже була складена з різноманітних, незлагоджених між собою елементів. З іншого боку, дослідник вказував на «безсилість кавалерії проти мас козацької піхоти, підтриманої незліченними роями легкої татарської кінноти». Битву історик називав «катастрофою матеріальною і моральною, коли пропав доробок недавно згаслого короля Владислава IV» [Kukiel, 1929: 98].

Із певним сарказмом поставився до подій битви під Пилявцями В. Конопчинський та, вдавшись до гри слів і звуків, назвав її «плюгавецькою ганьбою». Історик вказував, що в цьому зіткненні «майже без бою 34 тис. найкращого лицарства розбіглося, залишивши «хамам» на здобич гармати, провіант та безцінні скарби» [Konopczyński, 1921: 5]. Для іншого представника табору націонал-демократів В. Собеського події пилявецької кампанії стали справжнім символом деградації суспільно-політичного ладу Речі Посполитої, де панівна, сповнена анархії, шляхта не виконала свій головний обов'язок із захисту вітчизни й ганебно втекла з поля битви, залишивши державу на межі загибелі. Налаштований скептично до шляхти історик порівнював її із міщанами Львова, що в найскладнішій ситуації таки стали зі зброєю в руках на шляху ворожого наступу та оборонили рідний край [Sobieski, 1938: 227].

Цікаві факти про події боїв під Пилявцями навів О. Гурка. Учений зазначав, що чи не найгероїчніше в битві повів себе критикований багатьма польськими дослідниками А. Кисіль. Саме він на чолі з власним військовим підрозділом першим атакував війська Хмельницького, займав найнебезпечнішу ділянку поля битви і відступив із нього аж під ранок, «коли, наче за його плечима, всі на кшталт героїв «Вогнем і мечем» ще вночі найганебніше втекти». Отож А. Кисіль «із честю вийшов із пилявецької ганьби» [Górka, 1934: 13]. Іншим героєм битви О. Гурка називав Кшиштофа Арцішевського «котрий не лише з-під Пилявців спокійно відійшов, але ще хитрощами вчинив так, що козаки кілька годин не підходили до цілком покинутого табору і скарбів» [Górka, 1934: 15].

Одним із найбільш знакових польських діячів у перші роки Хмельниччини вважався князь Єремія Вишневецький. Для багатьох сучасників та нащадків його постать була втіленням ледь не ідеального представника шляхетського «сарматського народу» з цілим набором їхніх ментальних рис. Цей часто ідеалізований образ князя використовували і польські митці та науковці наприкінці XIX та першій половині XX ст. як виховний ідеал для молодих поколінь поляків. Особливо вагомим було зображення Вишневецького у романі Г. Сенкевича «Вогнем і мечем», що стало ледь не еталоном навіть для наукових досліджень його постаті. Однак історичні факти подій, пов'язаних із діяльністю магната, були далекими від однозначних позитивних образів та часто ставили перед істориками завдання виправдання польського національного героя задля підтримання патріотичних традицій. Такими суперечливими були вчинки Єремії Вишневецького в останні місяці 1648 року. Найважливішим питанням, що повстало перед дослідниками біографії князя, був його відступ, а *de facto* втеча, зі Львова з усіма військами та зібраними львів'янами грошима, після його урочистих обіцянок обороняти місто, та повторення такої поведінки князя вже в Замості.

Створюючи з князя Єремії Вишневецького легендарний образ героя-оборонця вітчизни, Л. Кубаля прямо наголошував, що не треба вірити свідченням історичних джерел про дії магната щодо Львова і його мешканців – «цей вчинок Вишневецького був би гідний осуду, якби ми хотіли вірити тогочасним реляціям, що він залишив місто зі всіх сторін оголене й до оборони цілком невідготовлене» [Kubala, 1901: 90]. Натомість історик сконструював апологію князя Яреми, подаючи його дії, як рішучу та єдину раціональну відповідь великого стратега та вождя народу на загрози, що існують. Він наголошує, що, попри усі взяті на себе зобов'язання, князь не міг залишати війська у Львові, де б воно потрапило в оточення, і мусив виконати «місію оборони цілої держави, створити нову армію та повести за собою всю шляхту» [Kubala, 1901: 91]. Ф. Равіта-Гавронський, підтримуючи створення в особі Є. Вишневецького образу ідеального героя та батька народу, намагався уникнути висвітлення фактів, що компрометували князя. Так, він зазначив, що український магнат очолив оборону Львова, але не розповів про подальше полишення ним міста напризволяще [Rawita-Gawroński, 1914: 46].

Діяльність Є. Вишневецького у Львові описував у піднесених формах також В. Томкевич. Учений наголошував, що «перехід командування до Вишневецького приніс спасенні результати», адже завдяки цьому зникли всі суперечки, у війську запанувала дисципліна, а міщани на заклик князя присвятили себе праці на благо оборони. При таких описах історик доходив висновку, що все це свідчить про великі здібності князя і «з цілковитою певністю можна стверджувати, що ніхто інший у таких умовах та в такий короткий час не зміг би зібрати такі великі кошти і з деморалізованих поразкою створити кількатисячне збройне військо» [Tomkiewicz, 1933: 252]. Описуючи потаємну втечу князя Яреми з військом та грошима, В. Томкевич зазначав, що цей вчинок був виявом невдячності щодо львів'ян, однак «тут йшлося про щось більше, ніж одне місто». Учений уважав, що Львів має низьку обороноздатність і тому там, на його думку, не можна було залишати війська, які мали стояти на сторожі теренів у глибині Польщі. Утім, уже далі історик описував необхідність такої оборони у фортеці Замостя, яка знову ж при наближенні козаків була залишена князем. Такі вчинки дослідник називав «єдино можливим виходом» і наголошував, що «верховний вождь, який поклав на свої плечі оборону цілого краю, не міг інакше вчинити» [Tomkiewicz, 1933: 256].

У творах Ф. Равіти-Гавронського саме Вишневецький згаданий серед головних командувачів обороною Замостя і наголошено, що він «хоробро захищав» місто. Водночас, в описах українських сил дослідник презирливо писав, що «Хмельницький напоював козаків горілкою і до штурмів заохочував», із яких усі завершувались значними їх втратами, через що гетьман «погрожував, пінився зі злості, Господа Бога закликав» [Rawita-Gawroński, 1914: 47]. Відхід козацьких армій із-під фортеці вчений пояснював отриманим від польської сторони викупом або наближенням зими, що змушувала повстанців перебувати «в насторожі перед відрізанням від гнізда козаччини» [Rawita-Gawroński, 1914: 48].

Описуючи вихід Вишневецького із Замостя, В. Томкевич пояснював його бажанням князя діяти разом із загонами кавалерії задля здійснення набігів на козаків та, щоб «заслонити дорогу на Варшаву». Однак учений відразу ж подавав факти, що «ця кавалерія, яка налічувала лише 4000 коней, була тільки жменькою проти полчищ Хмельницького, не можна ж було навіть думати про здійснення диверсій під Замостя, адже їх заледве вистачало, щоб протистояти окремим ватагам, що грабували Люблінське воєводство» [Tomkiewicz, 1933: 258].

Утім, слід звернути увагу, що серед різних поколінь польських істориків з'являлися голоси гострого осуду діяльності Яреми Вишневецького за такі дії. Так, відомий львівський історик XIX ст. К. Шайноха у своїй праці «Два роки з нашої історії» називав відступ князя зі Львова «сороміцьким вчинком». Критичний щодо шляхетської анархії та олігархічного правління магнатів М. Бобжинський у своїх творах навіть не згадував про якусь участь князя Є. Вишневецького в обороні Львова. Захист міста перед козацько-татарським наступом він уважав заслугою львівських

міщан [Bobrzyński, 1927: 214]. Саме в них учений бачив найбільш життєздатний суспільний елемент польського народу й намагався це продемонструвати на історичних фактах.

Особливо гостро критикував учинки князя Яреми у подіях довкола оборони Львова О. Гурка у своїх працях 1930-х років. Вступаючи в гостру полеміку з давнішою, сповненою патріотичних міфологізованих образів, історіографією, яку вчений називав «Кубалівсько-Корзонівською», він оцінював діяльність Вишневецького як не лише шкідливу, але і злочинну. Акцент дослідник зробив на факті крадіжки князем усіх зібраних львів'янами коштів на оборону міста, за що міщани мали судовий процес ще із його нащадками. Не менш гостро О. Гурка оцінював втечу Вишневецького від виконання обов'язку, який він мав як воєвода Галичини та сам його урочисто на себе поклав. У можливому здобутті Львова повстанцями історик бачив перспективу для трагедії цілого польського народу, який міг бути відкинутим далеко на захід, якщо б козаки зробили своїм центром столицю Галичини, а не Чигирин [Górka, 1934: 24].

Т. Корзон уважав, що Б. Хмельницький не зміг захопити Львів та Замостя через відсутність у нього відповідних талантів полководця. Він вказував, що саме безпорадність гетьмана стала причиною відступу козацьких військ наприкінці 1648 р., яка була замаскована повстанським очільником під удавану покору наказам новообраного короля Яна Казимира [Korzon, 1912: 325].

Важливі спостереження щодо ролі Б. Хмельницького та козацтва у виборі нового польського короля в 1648 р. висвітлив Л. Кубаля. Учений наголошував, що новообраний монарх Ян Казимир був цілковито переконаний, що завдячує корону лише козацькому гетьману, який наполегливо відстоював його кандидатуру та погрожував походом на Варшаву. Правитель Речі Посполитої також вірив, що з його допомогою буде наведено лад в Україні, зміцнено королівську владу в державі і здійснено грандіозні задуми його брата Владислава IV щодо війни з Туреччиною. Такі свої переконання, на думку історика, король зберігав протягом багатьох наступних років, попри всі невдачі у взаєминах між двома лідерами [Kubala, 1910: 17].

У баченні А. Шельонговського сам факт обрання королем Яна Казимира був зумовлений тим, що його як представника «партії миру» підтримував Б. Хмельницький. Повстанці бачили в ньому продовжувача курсу попереднього короля на згоду з козацтвом та їх спільної з поляками участі в антиосманській коаліції. Перші місяці правління Яна Казимира свідчили про налагодження такого консенсусу між войовничими сторонами, адже польська сторона подавала сигнали щодо різноманітних можливих поступок зі свого боку, натомість Б. Хмельницький на звернення монарха відвів війська з Польщі вглиб України. Між сторонами розпочато мирні переговори [Szelągowski, 1936: 52].

Дещо з іншого ракурсу підійшов до питання відступу козацько-татарських військ із-під Замостя В. Томкевич. Історик уважав, що насправді Б. Хмельницький не мав планів продовжувати похід углиб етнічних польських земель і лише спритно погрожував владі такою можливістю. Головною метою козацького очільника, як зазначав учений, було «офіційне визнання королем вчиненого перевороту, повернення давніх козацьких привілеїв та надання йому особисто титулу гетьмана, який би підніс його авторитет в очах мас» [Tomkiewicz, 1939: 57]. Отримавши від влади офіційні запевнення у цьому, Б. Хмельницький повернув війська на схід.

З позицій Ф. Конечного, що бачив національно-визвольну війну формою турецьких антипольських інтриг, відступ козацько-татарських військ від Замостя був частиною стратегічних дій Порти. Дослідник вказував, що під час переговорів із представниками Речі Посполитої Б. Хмельницький висловлював лише вимоги, «що відповідали укладеній у Бахчисараї програмі» [Konieczny, 1921: 121]. Головним з її пунктів він уважав вимогу скасування Берестейської церковної унії. Такі погляди вченого були подиктовані переконанням, що все православ'я на теренах України було повністю підконтрольне султану через його вплив на Константинопольського патріарха. Саме тому всі релігійні конфлікти між «грецькою» та «латинською» церквами дослідник бачив інспірованими турками, що в такий спосіб хотіли ослабити Західну католицьку цивілізацію.

Висновки. Отже, історія першого року національно-визвольної війни українців під проводом Б. Хмельницького привертала неабияку увагу польських дослідників та розглядалась як один із наріжних моментів історії Речі Посполитої, а особливо польсько-українських відносин. Через гостроту подій вони обростали різноманітними історичними міфами та часто інтерпретувались крізь призму політичної кон'юнктури та різноманітних ідейних віянь. Так символічного змісту надавалося битві під Жовтими Водами, яку історики бачили останньою битвою польського народу за володіння причорноморськими степами. Виявлено вплив на інтерпретацію подій польсько-козацької війни концепції «Польщі передмур'я християнства» та ідей міжцивілізаційної боротьби.

Подяка. Висловлюю щиру вдячність членам редакційної колегії журналу за конструктивні консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримав фінансової підтримки для проведення досліджень й публікації статті.

Джерела та література:

- Гриневич, Т. (2019). Проблеми історії України в працях Ф. Конечного. *Українські та польські інтелектуали в другій половині XIX – першій третині XX ст.: співпраця, конфлікти, рецепція*. Херсон: Видавничий дім «Гельветика». С. 445–475.
- Пестрікова, О. (2018). Доба Хмельниччини в інтерпретації польського історика Людвіка Кубалі. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*. Дніпро. Т.21. 2, 83–91.
- Руда, О. (2010). *Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 418 с.
- Bobrzyński, M. (1927). *Dzieje Polski w zarysie*. T.2. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa. 332 s.
- Chrzyszcz, I. E. (1930). *Żółte Wody Sprawozdanie dyrekcji państwowego gimnazjum w Jaworowie. Rok szkolny 1929/1930*. Jaworów: Nakładem funduszu własnego. 3-21.
- Czermak, W. (1901). *Studia Historyczne*. Kraków: Spółka Wydawnicza Polska. 342 s.
- Dubiecki, M. (1880). *Pole bitwy u Żółtych Wód stoczonej w maju 1648 r. Rozprawy i sprawozdania wydziału historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności*. Kraków: Nakładem Akademii, 1880. T. XII. 1-24.
- Górka, O. (1934). «*Ogniem i mieczem*» a rzeczywistość historyczna. Warszawa: Skład główny. Libraria Nova. 142 s.
- Halecki, O. (1992). *Historia Polski*. Lublin; Londyn: Towarzystwo Naukowe KUL. Katolicki Ośrodek Wydawniczy «Veritas». 318 s.
- Jabłonowski, A. (1912). *Historya Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*. Kraków: Akademia Umiejętności. 366 s.
- Koko, E. (2006). *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. 276 s.
- Koneczny, F. (1921). *Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów*. Poznań; Lwów; Lublin; Łódź: Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie. 296 s.
- Konopczyński, W. (1936). *Dzieje Polski Nowożytnej*. T. II. 1648–1795. Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa. 460 s.
- Korzon, T. (1912). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*. T. 2. Epoka przedrozbiorowa. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności. 588 s.
- Kubala, L. (1901). *Szkice Historyczne*. T. 1. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa. 340 s.
- Kubala, L. (1910). *Wojna Moskiewska 1654–1655*. Szkiców historycznych serya III. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa. 446 s.
- Kukiel, M. (1929). *Zarys historii wojskowości w Polsce*. Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej. 356 s.
- Rawita-Gawroński, F. (1914). *Hetman kozacki B. Chmielnicki; szkic historyczny jego życia i walk*. Lwów: Wydawnictwo Tow. Im. Piotra Skargi. 108 s.
- Rawita-Gawroński, F. (1923). *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w.* Warszawa. 238 s.
- Romek, Z. (1997). *Olgiard Górka. Historyk w służbie myśli państwowej (1908–1955)*. Warszawa. 138 s.
- Smoleński, W. (1921). *Dzieje narodu polskiego*. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa. 604 s.
- Sobieski, W. (1938). *Dzieje Polski*. T. 1. Do roku 1696. Warszawa: Wydawnictwo Zorza. 160 s.
- Szelański, A. (1936). *Historja Powszechna*. Warszawa: M. Arct. 1116 s.
- Śliwiński, A. (1925). *Król Władysław IV*. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta. 220 s.
- Tomkiewicz, W. (1936). *Bitwa pod Kumejkami. Przegląd Historyczno-Wojskowy*. T.9. S. 239–262.
- Tomkiewicz, W. (1933). *Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651)*. Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. 406 s.
- Tomkiewicz, W. (1939). *Kozaczyzna ukraińska*. Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych. 98 s.

Игорь Чава

Дрогобычский государственный педагогический университет им. И. Франко
аспирант (Украина)

Восстание 1648 года в интерпретациях польских историков конца XIX в. – 1939 г.

Аннотация. Цель статьи состоит в изучении особенностей изображения событий первого года национально-освободительной войны под предводительством Б. Хмельницкого в польской исторической науке конца XIX в. – 1939 г., а в частности сражений под Желтыми Водами, Корсунем, Пилявцами, осады казако-татарскими войсками Львова. Исследовать различные исторические мифы, стереотипы и оценочные шаблоны, которые использовались польскими историками при описании событий восстания Хмельницкого. Проанализировать влияние историографических концепций, культурных веяний и политических идеологий на

изображение истории польско-казацкой войны в 1648 г. **Методология исследования:** выполнение работы базировалось на таких исследовательских принципах, как принцип историзма и научной объективности. Использовались как общенаучные (систематизации, типологизации, ретроспекции), так и ряд специально-исторических методов (критического анализа и синтеза исторических источников, историко-генетический, историко-сравнительный и др.). **Научная новизна** заключается в том, что в данной статье впервые в отечественной науке осуществлен системный анализ изображения событий восстания Хмельницкого в 1648 г. польской историографии конца XIX в. – 1939 гг. и проанализированы влияния политических идей на интерпретации учеными исторического материала. **Выводы.** История первого года национально-освободительной войны украинского народа под предводительством Б. Хмельницкого привлекала большое внимание польских исследователей и рассматривалась как один из краеугольных моментов истории Речи Посполитой, особенно польско-украинских отношений. Через остроту событий они обрастали различными историческими мифами и часто интерпретировались через призму политической конъюнктуры и различных идейных веяний. Такого символического содержания надавали битве под Желтыми Водами, которую историки видели последней битвой польского народа за обладание причерноморскими степями. Выявлено влияние на интерпретацию событий польско-казацкой войны концепции «Польшы передмурям християнства» и идей междоцивилизационной борьбы.

Ключевые слова: польская историография первой половины XX века, казачества, Речь Посполитая, Б. Хмельницкий, битва под Желтыми Водами, битва под Корсунем, битва под Пилявцами, осада Львова.

Ihor S. Chava

Drohobych State Pedagogical University of Ivan Franko
Postgraduate (Ukraine)

The Uprising of 1648 in the Interpretations of Polish Historians at the End of the XIXth Century – 1939th

Abstract. The purpose of this article is to study the peculiarities of depicting the events of the first year of the national liberation war under the leadership of B. Khmelnytsky in the Polish historical science at the end XIXth century - 1939, and in particular the battles near Zhovti Vody, Korsun, Pyliavtsi, the siege of the Cossack-Tatar troops of Lviv; investigate various historical myths, stereotypes and evaluation patterns used by Polish historians in depicting the events of Khmelnytsky region; analyze the influences of historiographical concepts, cultural trends and political ideologies on the image of the history of the Polish-Cossack war in 1648. **Methodology of the research:** the work was based on such principles as historicism and scientific objectivity. Both general scientific (systematization, typology, retrospection) and a number of special historical methods (critical analysis and synthesis of source material, historical-genetic, historical-comparative, etc.) were used. The scientific novelty lies in the fact that a systematic analysis of the depiction of the events of Khmelnytsky region in 1648 in the Polish historiography of the end XIXth century – 1939 was done in this article for the first time in domestic science and the influences of political ideas on the interpretation of historical material were analysed by scientists. **Conclusions.** The history of the first year of the national liberation war of Ukrainians under the leadership of B. Khmelnytsky attracted considerable attention of Polish researchers and was considered as one of the cornerstones of the history of the Commonwealth, and especially of the Polish-Ukrainian relations. Due to the severity of the events, they were overgrown with various historical myths and were often interpreted through the prism of political conditions and various ideological trends. Thus, the symbolic meaning was given to the battle of Yellow Waters, which historians saw as the last battle of the Polish people for possession of the Black Sea steppes. The influence of the concept of "Poland's stronghold of Christianity" and the ideas of inter-civilizational struggle on the events of the Polish-Cossack war is revealed.

Key words: Polish historiography of the first half of the 19th century, Cossacks, Rzeczpospolita, B. Khmelnytsky, battle near Zhovti Vody, battle near Korsun, battle near Pyliavtsi, siege of Lviv.

References

- Bobrzyński, M.** (1927). *Dzieje Polski w zarysie*. [History of Poland in outline]. Vol.2. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa. 332 s. [in Polish].
- Chrzęszcz, I. E.** (1930). *Żółte Wody* [Zholte Vody]. Sprawozdanie dyrekcji państwowego gimnazjum w Jaworowie. Rok szkolny 1929/1930. Jaworów: Nakładem funduszu własnego. 3-21. [in Polish].
- Czermak, W.** (1901). *Studia Historyczne* [Historical Studies]. Kraków: Spółka Wydawnicza Polska. 342 s. [in Polish].

-
- Dubiecki, M.** (1880). *Pole bitwy u Żółtych Wód stoczonej w maju 1648 r.* [Battlefield of Zholte Vody fought in May 1648]. Rozprawy i sprawozdania wydziału historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności. Kraków: Nakładem Akademii, 1880. T. XII. 1–24. [in Polish].
- Górka, O.** (1934). «*Ogniem i mieczem*» a rzeczywistość historyczna. [«Fire and sword» and historical reality]. Warszawa: Skład główny. Libraria Nova. 142 s. [in Polish].
- Halecki, O.** (1992). *Historia Polski*. [History of Poland]. Lublin; Londyn: Towarzystwo Naukowe KUL. Katolicki Ośrodek Wydawniczy «Veritas». 318 s. [in Polish].
- Hrynevych, T.** (2019). *Problemy istoriyi Ukrainy v pratsyakh F. Konechnoho*. [Problems of the history of Ukraine in the works of F. Konechny]. *Ukrayins'ki ta pol's'ki intelektualy v druhiy polovyni XIX – pershiy tretyni XX st.: spivpratsya, konflikty, retseptsiya*. Kherson: Vydavnychyy dim «Hel'vetyka». S. 445–475. [in Ukrainian].
- Jabłonowski A.** (1912). *Historia Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*. [History of South Rus until the fall of the Republic of Poland]. Kraków: Akademia Umiejętności. 366 s. [in Polish].
- Koko, E.** (2006). *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości*. [Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) towards Ukraine and its past.]. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. 276 s. [in Polish].
- Koneczny, F.** (2002). *Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów*. [History of Russia from the earliest to the newest times]. Toulouse: Wydawnictwo Antyk. 296 s. [in Polish].
- Konopczyński, W.** (1936). *Dzieje Polski Nowożytnej*. [The History of Modern Poland]. Vol. II. 1648–1795. Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa. 460 s. [in Polish].
- Korzon, T.** (1912). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Epoka przedrozbiorowa*. [History of wars and military in Poland. Pre-Partition Era]. Vol. 2. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności. 588 s. [in Polish].
- Kubala, L.** (1901). *Szkice Historyczne*. [Historical sketches]. Vol. 1. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa. 340 s. [in Polish].
- Kubala, L.** (1910). *Wojna Moskiewska*. [Moscow War]. Vol. 3. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa. 446 s. [in Polish].
- Kukiel, M.** (1929). *Zarys historii wojskowości w Polsce*. [Outline of military history in Poland]. Kraków: nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej. 356 s. [in Polish].
- Pestrikova, O.** (2018). *Doba Khmel'nychyny v interpretatsiyi pol's'koho istoryka Lyudvika Kubali*. [The Khmelnytsky era in the interpretation of the Polish historian Ludwik Kubala]. *Naddnipyrians'ka Ukrainy: istorychni protsesy, podiyyi, postaty, Dnipro. Naddnipyrianska Ukraine: historical processes, events, figures, Dnipro*. Vol. 21. 2, 83–91. [in Ukrainian].
- Rawita-Gawroński, F.** (1914). *Hetman kozacki B. Chmielnicki; szkic historyczny jego życia i walk*. [Cossacks hetman B. Chmielnicki; historical sketch of his life and walk]. Lwów: Wydawnictwo Tow. Im. Piotra Skargi. 108 s. [in Polish].
- Rawita-Gawroński, F.** (1923). *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w.* [Ukrainian Cossacks in the Republic of Poland until the end of the 18th century]. Warszawa. 238 s. [in Polish].
- Romek, Z.** (1997). *Olgierd Górka. Historyk w służbie myśli państwowej (1908–1955)*. [Olgierd Górka. Historian in the service of pro-state thought (1908–1955)]. Warszawa. 138 s. [in Polish].
- Ruda, O.** (2010). *Ukrayinske kozatstvo v interpretatsiyi pol's'kykh istorykiv kintsya XIX – pershoiy tretyny XX stolittya* [Ukrainian Cossacks in the interpretation of Polish historians of the late nineteenth - first third of the twentieth century]. Lviv: Instytut ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukrainy. 418 s. [in Ukrainian].
- Smoleński W.** (1924) *Historja Polski*. [History of Poland]. Warszawa: G. Gebethner i spółka. 604 s. [in Polish].
- Sobieski, W.** (1938). *Dzieje Polski. Do roku 1696*. [History of Poland. Until 1696]. Warszawa: Wydawnictwo Zorza. 160 s. [in Polish].
- Szelągowski, A.** (1936). *Historja Powszechna*. [Universal History]. Warszawa: M.Arct. 1116 s. [in Polish].
- Śliwiński, A.** (1925). *Król Władysław IV*. [King Władysław IV]. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta. 220 s. [in Polish].
- Tomkiewicz, W.** (1933). *Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651)*. [Jeremi Wiśniowiecki]. Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. 406 s. [in Polish].
- Tomkiewicz, W.** (1936). *Bitwa pod Kumejkami*. [Battle of Kumejki]. *Przegląd Historyczno-Wojskowy*. T. 9. S. 239–262. [in Polish].
- Tomkiewicz, W.** (1939). *Kozaczyzna ukraińska*. [Ukrainian Cossacks]. Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych. 98 s. [in Polish].

Статтю надіслано до редколегії 10.01.2021 р.
Статтю рекомендовано до друку 17.02.2021 р.